

AKTUALIEJI IR ISTORINIAI
EUROPOS REGIONAI:
LIETUVOS DIDŽIOJI
KUNIGAİKŠTIJA, ULB,
VIDURIO RYTŲ
EUROPA © *Alfredas Bumblauskas*

I VADAS

Straipsnis skirtas Lietuvos ir kaimyninių šalių politikų ir istorikų konstruojamų regionų koreliacijai, aktualizuojant ir regioniniu tipologiniu požiūriu permąstant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (toliau – LDK) erdvę. Istorinių regionų sąvoka – istorikų sugalvotas terminas, nes reiškinių tipologija erdvėje yra vienas svarbiausių jų darbo instrumentų. „Konceptualūs žemėlapiai“ yra šiandieninė mokslo aktualija¹. Kita vertus, istorikai remiasi istorinių veikėjų sukurtais dalykais ir savo gyvenamo meto regionų konstravimo faktais. Mindaugo ir Jogailos katalikiški krikštai atvėrė Lietuvai kelią į Vakarus, bet nesikrikštijimo ar stačiatikiško krikšto alternatyvos buvo visai realios.

Šių dienų politikai taip pat konstruoja regionus – kartais net teigiama, kad Lietuvos užsienio politikos prioritetas – regioninė lyderystė². Nepaisant šios idėjos politinio turinio (tai politikų reikalas), keltinas klausimą – kokio regiono? Klausimas aktualus jau vien todėl, kad istorikų surandama Vidurio Rytų Europa (Europa Śródkowo–Wschodnia, East Central Europe, Ostmitteleuropa), verčiant į politikų kalbą, labai dažnai virsta Vidurio ir Rytų Europa.

¹ „Konceptualių“ Europos žemėlapių klasiku jau laikomas norvegų sociologas Stein Rokkan. Žymiausi jo darbai: *Rokkan S., Saelen K., Warmbrunn J.* Nation-building: A review of recent comparative research and a select bibliography of analytical studies. Hague-Paris, 1970; *Torsvik P.* (ed.) Mobilization, center-periphery structures and nation building: A volume in commemoration of Stein Rokkan. Bergen, 1981; *Rokann S., Urwin D. W.* Economy. Territory. Identity: Politics of West European Peripheries. London, 1983. Žr. taip pat: *Flora P., Kuhnlé S., Urwin D.* (eds.) State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan. Based on his collected works. Oxford, 1996.

² Agreement between political Parties of the Republic of Lithuania on the main foreign goals and objectives of Lithuania for 2004–2008 // Lithuanian Foreign Policy Review, 2004. Nr. 1–2 (13–14), pp. 106–112; National Security and Foreign Policy. Programme of the Government of the Republic of Lithuania for 2004–2008 // Lithuanian Foreign Policy Review, 2004. Nr. 1–2 (13–14), pp. 115–117.

RUSIJA – LIETUVA: LDK KAIP POLITINĖ AKTUALIJA

Pradėsime nuo ištakų. Šiandien Rusijos ir Lietuvos (bei kitų Baltijos valstybių) santykiai apibūdinami kaip „šaltoji taika“. Kaip parodė neseni įvykiai, paminklo sovietų kariui iškeldinimas iš Talino centro į kapines Rusijoje buvo traktuojamas ne tik kaip istorinės atminties revizija, bet ir kaip „fašistinių tendencijų apraška“, kelianti grėsmę Europos vertybių sistemos sąrangai. Maskvos kurstymu kartais aiškinamos riaušės tampa „faktu“ rusakalbių „tėvynainių padėties“ Baltijos šalyse eskalavimui, taigi yra sudėtinė „grėsmių Rusijos nacionaliniam saugumui“, kylančių iš Baltijos šalių, koncepto dalis³. Taip, naudojantis Niurnbergo kompromisu, neleidusiu kelti klausimo apie Stalino Rusijos vaidmenį sukurstant Antrąjį pasaulinį karą, kvestionuojamas Baltijos šalių okupacijos faktas ir siūloma „ištaisyti klaidas“, kurios buvo padarytos 1989–1991 m., vertinant 1939–1940 m. įvykius ir netgi konkrečiai peržiūrint SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą dėl Molotovo–Ribentropo pakto ir jo slaptųjų protokolų⁴. Tokiame kontekste vertintina ir audringa Rusijos reakcija į Lietuvos prezidento V. Adamkaus atsisakymą 2005 m. gegužės 9 d. vykti į Maskvoje V. Putino suorganizuotas Antrojo pasaulinio karo iškilmes – ši data Baltijos kraštų istorinėje atmintyje yra ne tik pergalės prieš fašizmą, bet ir Sovietų Sąjungos okupacijos (reokupacijos) simbolis. Sovietinės okupacijos pripažinimo ar nepripažinimo klausimas nėra vien „idėjų karo“ klausimas, jis turi ir praktinę tąsą – reikalavimą atlyginti okupacijos žalą. Lietuvoje tai yra įteisinta 2000 m. birželio 13 d. įstatymu, kuris chronologiškai sutapo su Putino atėjimu į valdžią ir tapo kertiniu „šaltosios taikos“ akmeniu.

Okupacijos neigimas šiandien yra tapęs oficialia Rusijos pozicija, išsakoma net paties Putino⁵, kuriam SSRS žlugimas yra didžiausia XX a. „geopolitinė katastrofa“. Nauja argumentacijoje yra tai, kad 1939–1940 m. įvykiai teisinami jau ne tik Sovietų Sąjungos strateginiais interesais, bet ir Vakarų šalių „miuncheniškąja“

³ Dar neseniai sociologiniai tyrimai rodė, kad Rusijos visuomenės sąmonėje visos trys Baltijos šalys įeina į pagrindinių Rusijos „priešų“ penketuką, o Lietuva šiame sąraše yra pirmoji – *Голов А. Страны-друзья и страны-враги для России: перемены за год, 05.06.2006, Левада-центр. Аналититический центр Юрия Левады* // <http://www.levada.ru/press/2006060502.html>, žiūrėta 2009–05–17.

⁴ Рекомендации российских историков: Россия и Прибалтика: компетентные ответы на исторические претензии лимитрофов // Информационное агентство „Regnum“, Опубликовано 02.05.2007 // <http://www.regnum.ru/news/821909.html>, žiūrėta 2009–05–17.

⁵ Жг.: Президент России, „Интервью „Радио Словенско“ и словацкой телекомпании СТБ“, 22 февраля 2005 года // <http://www.kremlin.ru/text/appears/2005/02/84394.shtml>, žiūrėta 2009–05–17.

praktika bei Baltijos šalių „gyventojų valia“. Tačiau naujausios istorinės studijos⁶ Lietuvoje (akademiškai pagrindžiančios V. Suvorovo koncepcijas – dažnai ginčijamas formalistiniais „neakademiškumo“ kriterijais – apie Stalino planuotą ne gynybinį, o puolamąjį karą) būtent jau 1938 m. realioje išvėlgia Sovietų Sąjungos „pasaulinės revoliucijos“ kėslus.

Okupacijos neigimas Rusijos viešojoje erdvėje yra susijęs su, regis, jau XX a. trečiajame dešimtmetyje generolo A. I. Denikino vartotos „limitrofų“ sąvokos (skirtos pejoratyviškai apibūdinti to meto Baltijos šalių valstybingumą) atgaivinimu⁷. Taigi tiek 1918–ųjų, tiek 1990–ųjų Baltijos šalių valstybės yra laikomos laikiniais ir atsitiktiniais dariniais, susidariusiais dėl krizių Rusijoje. Tačiau tokiai pažiūrai kliudo senosios Lietuvos valstybingumas – LDK egzistavimas daugiau nei penkis šimtmečius (XIII a. viduryje – XVIII a. pabaigoje). Todėl siekiama šį faktą eliminuoti, renkantis kelias strategijas: arba interpretuojant šią valstybę kaip į Lenkiją gravitavusį „istorinį nesusipratimą“ Rusijos civilizacijos erdvėje⁸, arba aiškinant ją kaip rusų valstybę ar Rusijos valstybingumo „demokratiškesnį“ variantą, neturintį nieko bendro nei su XX a. „žemaitišku“ (t.y. iš specifinio Lietuvos regiono kilusiu) Lietuvos valstybingumu, nei su Ukraina ir Baltarusija kaip istoriniais subjektais⁹. Akivaizdu, kad tai iš XIX a. Rusijos istoriografijos paimtos paradigmos, kuriomis siekiama pagrįsti LDK sunaikinimą. Naudojantis lietuvių tautinio atgimimo XIX–XX a. sandūroje suformuoto istorinės atminties modelio spragomis, atsiradusiomis dėl siekio atsiriboti nuo lenkiškosios kultūros dominavimo Lietuvos bajorijoje ir miestuose, santykis su vėlyvučiu LDK istorijos tarpsniu susikomplicavo. Taigi modernių laikų Lietuvos santykio su LDK komplikacijas sąlygojo lietuvių

⁶ Žr. specialiai Molotovo–Ribbentropo pakto įvertinimui skirtą darbą: *Šepetys N.* Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva. Vilnius, 2006. Žr. taip pat: *Kasparavičius A.* Ribentropo–Molotovo slapųjų protokolų ištakos 1922–1932 m. // *Genocidas ir rezistencija*, 2000, 2(8), p. 73–88.

⁷ Žr. *Деникин А. И.* Очерки русской смуты. Т. 1–2. Париж, 1921–1922, Т. 3–5. Берлин, 1923–1926. Internetė: http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/index.html. Apie sąvokos ištakas ir atgimimą žr. taip pat: http://ru.wikipedia.org/wiki/Лимитроф#cite_ref-ushakov_0-0. Limitrofų sąvoka vartojama ir jau minėtoje Rusijos istorikų rekomendacijoje (žr. 4 nuorodą).

⁸ Kai kuriose publikacijose einama dar toliau – visas Pabaltijys laikomas Rusijos istoriniu arealu jau nuo X–XII a. – *Платонов О. А.* Прибалтика // Большая энциклопедия русского народа / Институт Русской Цивилизации // <http://www.rusinst.ru/articletext.asp?rzd=1&cid=3032&tm=8>, žiūrėta 2007–05–17.

⁹ Žr., pvz.: *Широкоград А. Б.* Русь и Литва. Рюриковичи против Гедиминовичей. Москва, 2004. Net objektyviai Igorio Kurukino, LDK istorijos subjektiškumą akcentuojančiame, darbe neišvengiama LDK vaidmens sukuriant prielaidas skirtingoms nuo Maskvos, Ukrainos ir Baltarusijos istorijos trajektorijoms, todėl ir LDK istorijos „rusiškieji“ aspektai traktuojami kaip Rusijos, o ne Ukrainos ar Baltarusijos istorijos reiškiniai. Žr.: *Курукин И.* Великая Литва или «альтернативная» Русь? // *Вокруг света*, Январь 2007. № 1 (2796) // http://www.vokrugsveta.ru/publishing/vs/archives/?item_id=2990, žiūrėta 2007–05–17.

tautinio atgimimo specifika. Vis dėlto šiandien Lietuvos istoriografijoje ir istorinėje kultūroje vyksta paradigmų kaita: selektyvų „kunigaikščių“ Lietuvos (XIII–XV a.) – kaip „aukso amžiaus“ – atminties modelį keičia „ilgų distancijų“ modelis, integruojantis į kolektyvinę atmintį XVII–XVIII a. Lietuvos istoriją. Tai akivaizdžiai rodo pastangos įtraukti į Lietuvos atmintinų dienų sąrašą Lenkijos–Lietuvos 1791 m. Gegužės 3-osios konstituciją, iki šiol dažnai laikyta tik Lenkijos konstitucija, galutinai integravusia LDK į Lenkijos sudėtį.

Kita vertus, oficialiajai Rusijos pozicijai, deklaruojamai, pavyzdžiui, A. Dugino, yra artima kita, priešinga pirmajai, LDK istorijos interpretacija, kuri kaip tik akcentuoja šios valstybės kartu su Lenkija nulemtą civilizacinę erdvę. Todėl Lietuva šiandien įvardijama kaip pagrindinis kliuvinys Rusijai, posovietinėje erdvėje siekiančiai įgyvendinti „eurazine“ strategiją ir atgaivinti Maskvos–Berlyno ašį. Todėl atvirai formuluojami Rusijos uždaviniai Lenkijoje ir Lietuvoje¹⁰, ypač išskiriant siekį eskaluoti tariamą lenkų–lietuvių santykių konfliktą.

Aptartos aplinkybės paaiškina Rusijos istorijos politikų siekį lapkričio 4 d. pavadinti valstybine tautos vienybės švente. Nors jos pagrindinis tikslas gali būti alternatyvos sukūrimas kalendoriškai labai artimai bolševikų revoliucijos šventei lapkričio septintajai ir gali būti vertinamas kaip desovietizacijos aktas, tačiau negalima nematyti prieš Lenkiją ir Lietuvą nukreiptos strėlės – 1612 m. lapkričio 4 d. iš Kremliaus buvo išvaryta būtent jungtinės Lenkijos–Lietuvos valstybės kariuomenės įgula. Tad Rusijos kuriama apsiaustis reiškiasi ne tik energetikoje, bet ir istorijos politikoje. Taip LDK ir Abiejų Tautų Respublikos istorija tampa šiandienos politine ir geopolitine aktualija.

ULB (UKRAINA, LIETUVA, BALTARUSIJA) REGIONAS „KULTŪROJE“¹¹ IR LDK

Lietuvos pasirinkta aktyvios užsienio politikos ir vystomojo bendradarbiavimo kryptis yra susijusi su politologiškai neišspręsta dilema: Lietuva – „regiono lyderis“ ar „regioninis faktorius“? Regioninio faktoriaus (arba veikėjo) sąvoka, vartota

¹⁰ Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 1997 (Глава 5: Угроза Запада) // <http://www.cprf.ru/library/3654.shtml>: „Следовательно, в Польше и Литве главным геополитическим партнером Евразии должны стать силы, настаивающие на некаатолической ориентации политики этих стран, сторонники светской «социал-демократии», «неоязычники», «этноцентристы», протестантские, православные религиозные круги, этнические меньшинства. Кроме того, этническая напряженность в польско-литовских отношениях является чрезвычайно ценным элементом, который следует использовать и, по возможности, усугублять.“

¹¹ „Kultura“ – lenkų emigrantų 1947 m. Romoje įkurto ir Paryžiuje veikiančio Literatūros instituto 1947–2000 m. leistas mėnraštis, kuriam vadovavo Jerzy Giedroyc’as.

oficialiuose dokumentuose, publicistikoje ir politikų kalbose buvo keičiama regiono centro ar lyderio sąvoka. Vis dėlto visais atvejais yra būtina regiono apibrėžtis, o tai yra savaime komplikuota: geopolitinės realijos (Baltijos šalių regionas) kertasi su geopolitinėmis orientacijomis (nepriklausomybės pradžioje geopolitinė šiaurės dimensija vėliau buvo pakeista pietvakarių dimensija, Lietuvos strateginiu partneriu tapo Lenkija), šios – su ekonominėmis realijomis (Rytų–Vakarų ašis ir įvairių „tiltų“ idėjos) bei su istorine Lietuvos priklausomybe XIII–XVIII a. Vidurio Rytų Europai (apsprendžiančia istorinį–kultūrinį artumą Lenkijai, Čekijai ir Vengrijai, o ne Latvijai, Estijai ar juo labiau Švedijai, nors su šia koncepcija konkuruoja „baltiškosios vienybės“ koncepcija ir kultūrinė orientacija į Šiaurės šalis). Tuo tarpu svarstymų apie tai iki šiol nėra daug. Neseniai formuotose Lietuvos įvaizdžio strategijose regiono klausimas buvo atmestas pasirenkant formuluotę „Lietuva – susitikimų šalis“. Klausimas buvo atmestas, viena vertus, dėl to, kad disonavo kelios jau minėtos geopolitinės ir geocivilizacinės orientacijos ašys, kita vertus, dėl to, kad šiandien esame geopolitinių ir geocivilizacinių virsmų stadijoje, o regionai paprastai yra konstruojami kaip „įsivaizduojamos bendruomenės“. Plačiau nuskambėjo Vyriausybės finansuotas kitas Lietuvos įvaizdžio projektas, visuomenei žinomas „drąsiųjų šalies“ formuluote. Tačiau visuomenei, regis, mažiau žinoma, kad šiame projekte buvo siūloma „drąsiai kirsti“ bet kokias tapatinimosi su Vidurio Rytų Europa, o taip pat su Baltarusija ir Ukraina aspiracijas ir apsispręsti dėl Baltijos ir Šiaurės šalių krypties. Tai – jau neabejotinas apsisprendimas vienos krypties naudai, akivaizdžiai prieštaraujantis tos pačios Vyriausybės vykdomai Rytų kaimynystės politikai.

Lietuvos naujosios kaimynystės politika iki šiol neturi idėjinio–kultūrinio konteksto, o numanomas regionas yra vienijamas tik posovietinių antirusiškų tendencijų, dažniausiai aktualizuojamų tarptautinės politikos darbotvarkės. Todėl reikalingas naujos regioninės tapatybės (re)konstravimas.

Lietuvos (ir ne tik jos) užsienio politikos teoretikai, strategai bei praktikai per mažai kreipia dėmesio į Vidurio Europos ir nerusiško posovietinio regiono ateitį išpranašavusio J. Giedroyc'o koncepcijas, išdėstytas Paryžiaus „Kultūroje“. J. Giedroyc'as darė didelę įtaką antikomunistinei Lenkijos visuomenei, todėl jo autoritetas yra nekvestionuojamas. Vis dėlto šiandien prisipažįstama, kad jo koncepcijos net Lenkijoje nėra iki galo permąstytos¹². J. Giedroyc'as jau nuo 1951 m. Lenkijai siūlė įsivaizduoti pokomunistinę ateitį be sentimentų, su nepriklausomo-

¹² „Chociaż niemal wszyscy się mianują uczniami „Kultury“ i Giedroycia, nie doszło tak naprawdę do przemyślenia jego koncepcji Rzeczypospolitej”. Źr. *Lazari A. de Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy: Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“*// Przegląd, Nr. 30, 2006–07–30. Prieiga per internetą: <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026>

mis Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybėmis bei su joms priklausančiais Vilniumi, Gardinu ir Lvovu. Neatsisakius į šį regioną nukreipto lenkiško kultūrinio imperializmo, nebus išvengta priešpriešos su rusiškuoju imperializmu. Senąsias tiek rusiškojo, tiek lenkiškojo imperializmo užvaldytas erdves reikia įtraukti į vakarietiškosios demokratijos arealą, suformuojant savarankiškas ir Lenkijai draugiškas Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos valstybes. Be šių valstybių saugumas negali būti užtikrintas. J. Giedroyc'o idėjinis partneris Juliuszas Mieroszewskis apibrėžė net regioną, pavadindamas jį ULB (Ukraina, Lietuva, Baltarusija), neįtikėtinai tiksliai sutampantį su tuo, apie kurį šiandien kalba Lietuvos užsienio politikai. J. Giedroyc'o mintys buvo skirtos pokomunistinės Lenkijos užsienio politikos vizijai, todėl jis kartais pavadinamas geopolitiniu pranašu. Dar būtina pabrėžti, kad jo idėjos yra tiesiogiai inspiravusios Zbigniewo Brzezinskio koncepcijas, taigi ir JAV geopolitines strategijas Rytų Europoje. Iš pastarųjų dažniausiai prisimenama tik „Rusija be Ukrainos – ne imperija“. Viso to jau pakanka, kad J. Giedroyc'as ir J. Mieroszewskis bei jų „Kultura“ šiuolaikinių autorių būtų laikomi regiono „nacių rekonstravimo“ proceso paradigminiu fenomenu¹³.

Geopolitinė J. Giedroyc'o ir J. Mieroszewskio formulė ir regiono apibrėžtis Lietuvos užsienio politikai yra aktuali keliais aspektais. Pirmą, jos tikslas – Rusijos problemos sprendimas. Nepriklausomų savarankiškų valstybių tarp Lenkijos ir Rusijos egzistavimas pašalina tiek lenkiškojo, tiek rusiškojo imperializmo grėsmę ir geopolitinės tarptautinių santykių metodologijos požiūriu yra Rusijos „sulaikymo“ mechanizmas, o konstruktyvistinės-vertybinės metodologijos požiūriu – tai yra Europos idėjų priartinimas, siekiant formuoti Europos vertybėmis paremtą regioną, kuris įtakotų Rusiją demokratijos linkme¹⁴.

Antra, minėtoji formulė aktuali dėl tradicinės Lenkijos geopolitikos ir kultūros politikos (tiek R. Dmowskio „kresų“ ideologijos, tiek J. Pilsudskio federalizmo) kritikos, siūlančios Lenkijai atsisakyti „tradicinio istorinio kultūrinio imperializmo“. Tokiu atveju, prisimenant istoriografinių tendencijų ir politinių ideologijų koreliaciją, iškalbina tampa J. Giedroyc'o pozicija –1999 m. duotame interviu jis teigė, kad Lenkijoje tebedominuoja „du karstai“ – R. Dmowskio ir J. Pilsudskio¹⁵. Aiškiau apie tradicinių ideologijų dominavimą net pokomunistinėje epochoje ne-

¹³ Žr. pvz.: *Snyder T. Rekonstrukcja narodów: Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*. Sejny, 2006 (Yale, 2003), pp. 247–262.

¹⁴ Apie šių dviejų metodologijų skirtumus žr.: Statkus N., Paulauskas K. Foreign policy of Lithuania: Linking to Practice // *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2006. Nr. 1, pp. 41–82.

¹⁵ „[...] wielokrotnie podkreślaliśmy w *Kulturze*, że Polską wciąż rządzą dwie trumny Piłsudskiego i Dmowskiego“ – Sto lat polskiego losu: z Jerzym Giedroyciem rozmawia Krzysztof Masłowski // *Plus Minus*, 53/1999, Warszawa, 31 grudnia 1999. Prieiga per internetą: <http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm>

pasakys. J. Giedroyc'as neturėjo jokių sentimentų R. Dmowskio atžvilgiu, o save kildino iš federalistų stovyklos. Tačiau ir federalizmo koncepcijos, tiek politinės, tiek historiografinės, buvo sukritikuotos Juliuszo Mieroszewskio: „Negalime laikyti pozicijos, kad kiekviena didžiarusiška programa yra imperializmas, o lenkų rytų programa – ne imperializmas, o tik pakili *Jogailaičių idėja*. Kitais žodžiais tariant, galime reikalauti Rusijos imperializmo atsisakymo tik su ta sąlyga, kad mes patys visiems laikams išsižadėsime savo tradicinio istorinio imperializmo, jo visų formų ir apraiškų. *Jogailaičių idėja* tik mums neturi nieko bendro su imperializmu. Tačiau lietuviams, ukrainiečiams ir baltarusiams tai yra gryniausia lenkų tradicinio imperializmo forma“¹⁶. Ši koncepcija suteikia pagrindą pasitikėti Lenkija, su kuria šiandieninė Lietuvos partnerystė yra palaikoma tik pragmatiniais tikslais.

Trečia, tiek vienam, tiek kitam aspektams yra svarbus J. Giedroyc'o siekis geopolitinei koncepcijai suteikti kultūrinę-istorinę dimensiją, ir tai suaktualina užsienio politikos kultūrinio bei istorinio paveldo problematiką. Ši koncepcija įpareigoja Lietuvos užsienio politiką kultūriniais ryšiams su ULB regiono šalimis, formuojant šiuolaikinę regioninę tapatybę. Todėl ypač aktuali tampa LDK ir jos tradicijų idėja, kuri į tradicines lenkiškąsias „Kresų“ ir „Respublikos“ koncepcijas įneša LDK istorinio subjektiškumo akcentą. Tiesa, LDK idėja Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje funkcionuoja nevienareikšmiškai ir net prieštarinčiai: Lietuvoje – kaip siekis „atsiriekti“ lietuvišką LDK „riekę“, Baltarusijoje – kaip LDK „paveldo nacionalizacija“, Ukrainoje – kaip LDK paveldo užmarštis.

Taigi, visais atvejais būtina LDK paveldo interpretacijų korekcija ir aktualizacija. Ukrainoje (taip pat ir Baltarusijoje) gausu bendro jai ir Lietuvai istorinio ir kultūrinio paveldo, Ukrainoje Lietuva turi autoritetą ir labai palankią visuomenės opinią. Pagaliau ir lietuviai Ukrainą supranta, regis, geriau negu lenkai, dažnai paternalistiškai tebežiūrintys į „Kresų“ tautas. Vadinas, geopolitinė orientacija į Ukrainą ir dėmesys Baltarusijai neprieštarauja ir vertybines prieigas akcentuojančiai konstruktyvistinei tarptautinių santykių metodologijai – LDK paveldo (tiek Lietuvoje, tiek Ukrainoje) aktualizavimas gali veiksmingai prisidėti prie Lietuvos visuomenės atviro europietiško identiteto formavimo, keičiant „etnocentrines“ dominantes. Žinoma svarbiausias J. Giedroyc'o konstruojamos strategijos tikslas – Rusijos problema, o ULB regiono formavimas – tai ne kova prieš Rusiją, o kova už

¹⁶ *Mieroszewski J.* Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB // *Kultura*, 1974. Nr. 9 (324) (perleista: *Mieroszewski J.* Finał klasycznej Europy. Lublin 1997, p. 352–361.) Prieiga per internetą: http://www.abcnet.com.pl/pl/artykul.php?art_id=1184&token;

Ta pati mintis J. Giedroyc'o: „Polacy nie zdają sobie sprawy z tego, że koncepcja jagiellońska jest odbierana przez naszych sąsiadów jako imperialna. Musimy się z tym liczyć. Jeśli chcemy mieć z tymi krajami normalne stosunki, musimy traktować je jako równorzędnych partnerów.” Žr. tą patį interviu su J. Giedroyc'u 11 išnašoje.

Ukrainą ir Baltarusiją. Tačiau Rusijos problema – galvos skausmas ne tik politikams, bet ir istorinius regionus konstruojantiems istorikams.

EUROPOS IR JOS REGIONŲ SAMPRATOS

Europos regionų paieškos ir jų konstravimas tiesiogiai priklauso nuo atsakymų į klausimą – kas yra Rusija. Tai „amžina tema“¹⁷. Spekuliatyvios O. Spengler'io ir A. Toynbee koncepcijos palaiko N. Danilevskio nuomonę, kad Rusija (ar Bizantija) yra savarankiška civilizacija. Tačiau ir šio požiūrio atstovas turės pripažinti ir interpretuoti Petro I pradėtus procesus, dažnai mokslininkų vadinamus Rusijos europeizacija. Sampratų įvairovė priklauso nuo to, kaip apibrėžiama Europa.

Čia išskirsime tik kelias Europos sampratas, nes – bent jau kol kas – manome, kad visi kiti variantai tėra šių sampratų eklektiškos kombinacijos.

Pirmoji – geografinė Europos samprata: Europoje buvo ir yra ne viena civilizacija, o jos vakaruose – Vakarų civilizacija. Europa yra tik geografinė sąvoka, šioje geografinėje erdvėje egzistavo ir egzistuoja kelios civilizacijos: Antikos, Bizantijos, Vakarų ir Rusijos arba Stačiatikių civilizacijos. Vakarų civilizacijos pradmenų išvelgiama tik nuo viduramžių ir apsiribojama katalikiškąja – protestantiškąja Europa. Tiesa, vėliau ši civilizacija išplinta į kitus kontinentus ir apima Šiaurės Ameriką, Australiją bei kitus „vakarietiškus“ pasaulio kraštus. Taigi geografinėje Europoje susiduria ne Rytų ir Vakarų Europos, o Rytai ir Vakarai arba Vakarų civilizacija bei kitos (ar kita) „rytietiškos“ civilizacijos. Ši versija žinoma iš O. Spengler'io ir A. Toynbee bei S. Huntingtono darbų (mūsųose savitas jos atspindys yra S. Šalkauskio „Ant dviejų pasaulių ribos“). Viena iš svarbiausių šios koncepcijos spragų yra tai, kad nekreipiamas dėmesys į Europos geografinės sampratos formavimosi ypatumus: nuo Antikos žinoma Europos riba Donu (skyrusi Azijos Sarmatiją ir Europos Sarmatiją) pasislinko iki Volgos ir Uralo dėl Petro I įvykdytų permainų, taigi tiesiogiai veikiama civilizacinių dimensių. Remiantis šia koncepcija, galima padaryti svarbią išvadą: Rusija – ne Vakarų civilizacijos dalis, o atskira (galbūt kartu su Bizantija) civilizacija.

Anot S. Huntingtono, Stačiatikiškoji civilizacija ir Rusija nuo Vakarų krikščionybės skiriasi atskira religija, 200 metų trukusiu totorių viešpatavimu, biurokratinio despotizmu ir ribotais kontaktais su Renesansu, Reformacija, Apšvieta ir kitais svarbiais Vakarams reiškiniais¹⁸. Iš aštuonių Vakarų civilizacijai priskirtinų

¹⁷ Zernack K. Osteuropa: Eine Einführung in seine Geschichte. München, 1977, s. 59.

¹⁸ Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London, 1997, p. 46. (Huntington S. Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego. Warszawa, 2000, s. 50.)

požymių – Antikos palikimas, katalikybė ir protestantizmas, Europos kalbos (čia turima galvoje Europos kalbų įvairovė, – o kitos civilizacijos iš esmės sutampa su pagrindine kalba), dvasinės ir pasaulietinės valdžios atskyrimas, teisės primatas, socialinis pliuralizmas, atstovavimo institucijos, individualizmas¹⁹ – Rusijoje S. Huntingtonas mato tik pirmąjį²⁰.

Šioje vietoje būtų galima dėti tašką²¹, nurodant ribą, kurią S. Huntingtonas brėžia kaip Vakarų civilizacijos ribą²². Lietuva yra ties šia riba Vakarų pusėje. Galėtume pasakyti, kad Vakarų riba eina ties Medininkais²³ ar Ašmena.

Antroji – Europos kaip civilizacijos siauroji samprata. Iš esmės ši samprata, Vakarų civilizaciją pavadinanti Europos civilizacija, yra išsirutuliojusi iš pirmosios sampratos. Jos (kaip ir Vakarų civilizacijos) branduolys nuo viduramžių epochos yra Europos vakaruose. Šia civilizacija laikoma tik lotyniškoji ar katalikiškoji–protestantiškoji Vakarų Europa. Laikantis aptariamiosios sampratos, Europos civilizacijos atsiradimas dažniausiai siejamas su ankstyvųjų viduramžių pabaiga, Karolis Didysis laikomas Europos „tėvu“, o jos ribomis rytuose – Reinas arba Elbė. Tai gi Europos civilizacijos ribos nesutampa su geografinėmis Europos ribomis. Jau Gonzague de Reynold, vienas iš šios sampratos tradicijos pradininkų, kalbėjo apie europietišką ir neeuropietišką Europą²⁴. Šiandien ši koncepcija plėtojama toliau. Iš esmės jai atstovauja autoritetingasis R. Brague²⁵, europietiško esmės (arba idealiojo modelio) vadinantis „romėniškumą“ arba „lotyniškumą“. Autorius, priešingai negu plačiosios Europos sampratos autoriai (apie juos vėliau), nevardija Europos ištakų – Atėnai, Jeruzalė, Roma, o, pripažindamas „ekscentriškąją“ Europos tapatybę (Atėnuose ir Jeruzalėje esama „romėniškumo“ ištakų, tačiau abu centrai

¹⁹ *Huntington S.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London, 1997, pp. 69–72.

²⁰ *Huntington S.* Op. cit., pp. 139–140.

²¹ Tačiau reikia prisiminti, kad, atskiriant Rusiją nuo Europos, kartais nuo Europos šitaip atskiriama ir Britanija. Taip 1926 m. darė jau minėtasis Europos idėjos patriarchas N. Coudenhove-Kalergi, pabrėždamas imperialistiškumą kaip požymį, nepriskirtiną Europai, suvokiamai kaip tautų civilizacijai. Nors tai skamba kaip akibrokštas ypač tiems, kurie sutapatina Europą su Vakarais, vėliau (1946 m.) tokios koncepcijos variaciją pateikė Hugh Seton-Watson. Pastarosios koncepcijos mums dar prireiks vėliau, nes šis autorius, atskyręs minėtą šalį nuo Europos, joje bemato Vakarų ir Rytų Europas (*Seton-Watson H.* Eastern Europe between the wars 1918–1941. Cambridge, 1946, p. XIV).

²² *Huntington S.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London, 1997, p. 159.

²³ 1991 m. rugpiūčio I d. Medininkų tragediją prie Lietuvos–Baltarusijos sienos taip pat tiktų įrašyti į S. Huntingtono civilizacinių konfliktų sąrašą.

²⁴ Žr.: *Kloczowski J.* East Central Europe in the Historiography of the Countries of the Region. Lublin, 1995, s. 27.

²⁵ *Brague R.* Ekscentriškoji Europos tapatybė. Vilnius, 2001.

Europai nepriklauso), teigia, kad būtent krikščioniškoje Romoje, perėmusioje Atėnų ir Jeruzalės patirtis, gimė Europa. Dėl paminėtų aplinkybių, Europos „tėvais“ laikytini Elena ir jos sūnus Konstantinas, Romos imperatorius, imperijoje įteisinęs krikščionybę. Autorius šios išvados tiesiogiai nepasako todėl, kad kai kuriais žodiniais pasažais „romėniškumo“, kaip Europos esmės, samprata siaurinama iki „lotyniškumo“. Tačiau kyla klausimas, ar šiuo atveju susiaurinimas nėra reakcija į vėlesniais laikais išryškėjusio rytų (arba graikų) krikščionybės priskyrimo Europai problematiškumo?

Randasi būtent šios istoriografinės linijos tyrėjų, matančių Europos plėtimąsi vėlyvaisiais viduramžiais ne tik į Skandinaviją, bet ir į katalikiškąsias Lenkiją, Čekiją bei Vengriją ir šiuos kraštus (bei Skandinaviją) vadinančių Naująja viduramžių Europa, atsiradusia už Elbės²⁶. Gal čia reikėtų matyti ir Lietuvą arba LDK bei ieškoti rytinių ribų, kurių paprastai neieškoma. Yra ir tokia koncepcija, kurios šalininkai į Rusiją po Petro Didžiojo reformų žvelgia kaip į Europą, t. y. kaip į Vakarų civilizacijos dalį (šią mintį yra plėtojęs A. Toynbee, ikipetrinę Rusiją laikęs savarankiška civilizacija).

Trečioji – arba Europos kaip krikščioniškosios civilizacijos samprata. Europos civilizacija yra tapati krikščioniškai civilizacijai. Tokia tezė buvo suformuluota Gonzague de Reynold'o ir šiandien kartojama Hugh'o Seton-Watson'o²⁷. Išeitų, kad Europos civilizacija yra atsiradusi Jeruzalėje, ją dviem šakom tęsia Roma ir Konstantinopolis, taigi ne tik „lotyniškoji“, bet ir „graikiškoji“, arba bizantinė, tradicija turėtų priklausyti Europai²⁸, o Europos „tėvu“ laikytinas Kristus. Europos galima ieškoti ir Rusijoje, ir Etiopijoje. Taigi krikščionybė laikoma Europos civilizaciją subrandinusi veiksmu, o ši Viduramžiais įgijo krikščionybės vienijamą „tautų Europos“ formą. Todėl ne pokarolinginė Europa, o poantikinė Europa yra laikoma Naująja Europa, prasidedančia už Romos *limes* arba šiaurės rytų kryptimi

²⁶ Zernack K. Osteuropa: Eine Einführung in seine Geschichte. München, 1977, s. 37, 83.

²⁷ Reynold G. de La Formation de l'Europe. Friburg en Suisse, 1941. Vol. 1, p. 36. (cit. pagal Halecki O. The Limits and Divisions of European History. New York, 1950, p. 31). Plg. Hugh Seton-Watson: „Europa daugiau nei geografinė išraiška. <...> Krikščioniškumas (Christianism) – tautų bendrija ir geografinis regionas, skiriasi nuo krikščionybės (Christianity) – religinio tikėjimo. <...> Taigi Romos imperija buvo tikrojo tikėjimo žemė, o išorinis pasaulis netikinčiųjų žemė. Šis supriešinimas dar paaštrėjo po musulmonų išpuolių VII amžiuje, kai krikščioniškumas praktiškai ribojosi su Europa – ir ne visa Europa, nes ji (Europa) daugiau kaip 500 metams prarado didžiąją dalį Ispanijos, ir, prieš atgaunant Ispaniją, neteko didžiosios Rusijos dalies (turima galvoje mongolų ekspansija – A.B.), visus Balkanus ir likusią Mažąją Aziją. (Seton-Watson H. What Is Europe, Where Is Europe? From Mystique to Politique // Schöpflin G., Wood N. (eds.) In Search of Central Europe. Totowa, New Jersey, 1989, p. 31).

²⁸ Deja, G. de Reynold tokios išvados nedaro. Priešingai, jis kitoje vietoje yra pasakęs, kad tikroji arba europietiška Europa yra tik Vakarai.

už Reino ir Dunojaus aukštupio²⁹. Kaip matome, Antikos krikščionybės bei viduramžių istorijos ryšys duoda pagrindo Bizantiją ir bizantinės tradicijos stačiatikiškus Pietryčių ir Rytų Europos kraštus suvokti kaip Europos civilizacijos dalį. LDK ir Lietuvos problema šiuo atveju neegzistuoja.

Ketvirtoji Europos civilizacijos samprata – Europa gimė antikinėje Graikijoje. Tiesa, nors Gonzague de Reynold'as Europos civilizacijos sinonimu laikė krikščioniškąją civilizaciją, tačiau jau senovės Graikiją jis laikė „europietiška valstybe“³⁰. Jei Europa gimė senovės Graikijoje, tai ir jos paveldas yra esminė europietiškumo kategorija. Laikantis šios sampratos ne tik „lotyniškoji“, bet ir „graikiškoji“, arba bizantinė, tradicija taip pat turėtų priklausyti Europai – juk kartais Bizantija laikoma net „europietiškesne“ nei Vakarų Europa, nes išsaugojo daugiau antikinio paveldo, iš kurio vėliau mokėsi renesansinė Europa. Iš nuostatos, kad Europa gimė senovės Graikijoje, išplaukia Europos civilizacijos kaip makrocivilizacijos samprata, kurioje yra dvi tikrosios civilizacijos: Vakarų ir Rytų³¹. Tokios pozicijos atstovas yra Edvardas Gudavičius, o klasikiniu versijos pavyzdžiu laikytinas O. Haleckio veikalas³².

²⁹ Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 34. Šis istorikas yra specialiai tyręs ir Lietuvos istoriją. Žr.: Conze W. Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland. Bd. I. Leipzig, 1940.

³⁰ Reynold G. de La Formation de l'Europe. Friburg en Suisse, 1941. Vol. 3, p. 35 (cit. pagal Halecki O. The Limits and Divisions of European History. New York, 1950, p. 31).

³¹ Lenkų politologas Leszek Moczulskis skiria didžiąsias civilizacijas ar civilizacinius ratus (taip vadina Europą) ir tikrąsias (właściwe) civilizacijas. Pastarųjų pavyzdžiais laiko Vakarų Europos ir Rytų Europos civilizacijas – šios branduolys yra Bizantija – ir nyksta ši civilizacija jau keli šimtmečiai, nes jau XVIII a. Rusijoje jis mato tik bizantinę formą su azijietišku turiniu. Reiktų atkreipti dėmesį, kad L. Moczulskis Vakarų Europos civilizacijoje randa dar dvi atskiras (osobne) civilizacijas – lotynų ir germanų. Pastarųjų civilizacijų riba yra Romos *limes*, tačiau ji per šimtmečius pasislinko į šiaurę – lotyniškoji civilizacija apėmė Lenkiją ir Lietuvą. (Moczulski L. Geopolityka: Potęga w czasie i przestrzeni. Warszawa, 1999, s. 272, 279, 280). Tiesa, reiktų prisiminti dar vieną esminį Vakarų Europos civilizacinį lūžį. Tai šio regiono skilimas į katalikiškąją pietinę Vakarų Europą (Italiją, Ispaniją, Portugaliją) ir protestantiškąją šiaurinę Vakarų Europą arba Vakarų Šiaurę (North Western Europe). Tai tarsi paremia kitą civilizacinę dimensiją – ne Vakarų-Rytų distinkciją, kuria iki šiol grindžiami visi civilizaciniai modeliai, o naują, atrodo, tik XX a. pabaigoje gimusią distinkciją Šiaurė-Pietūs. Čia esminga yra tai, kad ši distinkcija leidžia geriau paaiškinti modernųjų laikų pasaulio istoriją. Visų kapitalizmo civilizacijos išskyrimo autoritetų nuomone, lyginant visuomenes ir civilizacijas, esmingesnė yra ne Rytų-Vakarų ašis, o „kapitalistiškos“ ir protestantiškos Šiaurės bei kapitalizmo dvasiai svetimų katalikiškų agrarinių Pietų perskyra. Tai leidžia atskirti nuo tradiciškai Vakarų civilizacijai priskiriamų Vakarų Šiaurės kraštų ne tik arabų civilizaciją, bet ir Lotynų Ameriką ar net pastarąją pagimdžiusias katalikiškąsias Pietų Europos šalis. Lietuva šioje vietoje, matyt, taptų šiauriausiais Pietumis. Tačiau mums ne šis paradoksas yra svarbu. Esmingiau yra tai, kad „moderniajame“ pasaulio vaizdinyje Europos civilizacija ir jos ištakos netenka aktualumo.

³² Halecki O. The Limits and Divisions of European History. New York, 1950; Halecki O. Borderlands of Western Civilization. New York, 1952; Europa: Grenzen und Gliederung seiner Geschichte. Darmstadt, 1957; Historia Europy – jej granice i podziały. Lublin, 1994.

Vis dėlto, popetrinė Rusija dažnai yra laikoma Europos civilizacijos ar bent istorijos dalimi. Kartais tiesiog sakoma, kad „St. Peterburgo amžius 1702–1918 m. – tai Rusijos narystės Europoje amžius“³³. Rusijos atskyrimo nuo Vakarų ar Europos šalininkai šiam teiginiui priešpriešina kitą teiginį – ir popetrinė Rusija yra despotinė, despotizmas yra netgi ryškesnis negu ankstesnėje Rusijos istorijoje, europeizacija arba vakarietiškejimas yra veikiau socialinė mimikrija negu Rusijos esmės permaina³⁴. Tačiau nejaugi juridinis bajorų luomo įforminimas, Aleksandro II reformos (kuriomis caras prilygo pilietinio karo JAV Šiaurės kovai su vergvaldiniais Pietumis) ir ypač Rusija nuo 1905 m. su Dūma ir 1917 m. Laikinąja vyriausybe, laukiančia Steigiamojo susirinkimo, tėra socialinė mimikrija?

Atrodo, kad į S. Huntingtono formulę netelpa ir Bizantinių tradicijų ikipetrinė Rusija. Tie, kurie pripažįsta Bizantiją Europos dalimi, o Rusiją laiko šios civilizacijos tąsa, europietiško išvelgia daugiau ikipetrinėje negu „europeizuotoje“ Rusijoje. Manoma, kad bizantinės tradicijos sunyko kaip tik XVIII a. (taigi jų išnykimo prielaida turėjo būti Petro I „europeizacija“ arba despotizacija). Tiesa, bizantinėje Rusijoje labai svarbiu faktoriumi laikomas mongolų įsikišimas, kurio sąlygomis ir susiformavo Maskvos valstybė, eventualiai Rusija, todėl tikrąją europietiškąją Rusijos istoriją laikoma ikimongolinė ir ikimaskvinė Kijevo Rusios ir Naugardo istorija, juolab kad pastarojoje nesunku išvelgti Vakarų civilizacijos poveikį per variagus, padėjusius Kijevo Rusios valstybingumo pagrindus. Vis dėlto kai kas popetrinės ir ikipetrinės Rusijos nepriešpriešina. H. Seton-Watsonui 1702–1917 m. laikotarpis yra Rusijos narystės Europoje laikas, juk ir ankstyvoji Rusija priklausė krikščioniškai brolijai, nuo kurios ją atskyrė mongolai – dėl jų poveikio XVI–XVII a. Rusija Europai buvo svetima ir atstumianti³⁵.

³³ Seton-Watson H. What Is Europe, Where Is Europe? From Mystique to Politique // Schöpflin G., Wood N. (eds.) In Search of Central Europe. Totowa–New Jersey, 1989, p. 34.

³⁴ Moczulski L. Geopolityka: Potęga wczasie i przetrzeni. Warszawa, 1999, s. 291. L. Moczulskis remiasi A. Toynbee autoritetu, kuris, teigdamas labai didelę reikšmę Bizantijos civilizacijai, buvo priverstas pripažinti, kad jau nuo XVIII a. pradžios prasidėjo Bizantijos tradicijos Rusijoje nuosmukis.

³⁵ Seton-Watson H. Seton-Watson H. What Is Europe, Where Is Europe? From Mystique to Politique // Schöpflin G., Wood N. (eds.) In Search of Central Europe. Totowa–New Jersey, 1989, pp. 33–34: „Labai svarbūs būtų 2 didieji Europos žemių užkariavimai iš rytų: 1 – Rusijos užkariautojai mongolai, kurių pasekėjai totorių Chanai tapo musulmonais ir 2 – stačiatikių slavų valstybių Balkanuose ir paties Konstantinopolio užkariautojai Osmanų turkai. Trumpai tariant, civilizacijos ir tikrojo tikėjimo pasienio žemės 200 metų driekėsi palei rytines Lenkijos sienas ir šiaurėje dabartinėje Rumunijoje, o per kitus 250 metų siena pasislinko į vakarus per Vengriją ir žemyn iki Adrijos. Už šios ribos į rytus ir pietus buvo netikintieji ir barbarai. Už jos buvo ir krikščionys, bet beveik visi stačiatikiai. Krikščioniškumas egzistavo Katalikiškoje Euro-

Toks požiūris į Rusiją atsispindi ir reikšmingesnėse Europos dalių studijose³⁶.

Visus aptarti niuansai buvo žinomi ir O. Haleckiui, kurio koncepcijoje reikia skirti dvi sampratas. Vieno veikalo 6 skyriuje jis kalba tik apie Vakarų ir Rytų Europas, nuo jų atskirdamas Rusiją, kaip nepriklausančią Europai (prisiminkime H. Seton-Watson'ą), o to paties veikalo 7 skyriuje jis jau kalba apie dvi Vidurio Europas (Vidurio Rytų ir Vidurio Vakarų) ir Rusiją laiko Rytų Europa³⁷. Pats O. Haleckis griežčiau nesuformuluoja šio minties virsmo (todėl jis dažnai yra cituojamas labai prieštaringai, neatsižvelgiant į kontekstą, šiuo atveju – netgi į konkrečių skyrių), tačiau jo požiūrį demonstruoja antrasis veikalas, pavadintas „Vidurio Europos istorija“. Vidurio Europos koncepciją O. Haleckis formuluoja taip: „jeigu Rusiją laikysime Europos dalimi, tai ji ir bus Rytų Europa“³⁸. Vadinas, šis „jeigu“ yra pasakomas, turint galvoje Rusijos istorijos istoriografines kontroversijas arba „europietiškasias“ dimensijas dėl jos europietiškumo, juolab kad Europos ribos yra nusikėlusios iki Uralo dėl šių dimensijų ir kontroversijų. Taip O. Haleckis tarsi Damoklo kardo kirčiu sprendžia „amžinąją temą“ – kas yra Rusija.

Taigi jeigu Rusija nuo Kijevo valstybės ir Naugardo laikų laikytina Europos dalimi, jeigu neeuropietišku istorijos tarpsniu vertintinas tik mongolų dominavimas ir jų poveikis Rusijai, tuomet Petro I laikais Rusija pradėjo ne europeizuotis, o vakarietiškėti, kol šį procesą sustabdė ir Rusiją iš Europos išstūmė komunizmas. O. Haleckio išlygą „jeigu“ galima komentuoti taip – Rytų Europa yra tarpais nutrūkstančios europietiškosios istorijos Europa. Tiesa, šią išvadą, interpretuojant O. Haleckį, galima būtų taikyti ir Balkanams su jų turkiškuoju raidos tarpsniu. Kaip matysime vėliau, šis aspektas laikytinas tam tikru O. Haleckio koncepcijos prieštaringumu ar neišbaigtumu. Net jeigu minėtasis prieštaringumas taptų argumentu ir Balkanus laikyti Rytų Europa, liktų atviras klausimas, kaip interpretuoti Lenkijos, Vengrijos ir Čekijos ir tuo labiau Baltijos kraštų jungimą prie komu-

poje, į vakarus nuo totorių ir Osmanų sienų. <...> Balkanų stačiatikiai liko turkų priespaudoje dar 400 metų, bet rusai iškilo į areną anksčiau. Jau XVI a. Maskvos kunigaikštija greitai augo į stiprią karinę jėgą. <...> XVII a. ir ypač XVIII a. Europos idėja pakeitė krikščioniškumo idėją Vakaruose. <...> Europa pakeitė krikščioniškumą katalikiškose ir protestantiškose žemėse, bet to nematome Rusijoje. Maskva buvo krikščioniškoji, o Europa buvo kažkas svetimo ir atstumiančio, kur dominavo romaniška–vokiška schizma. <...> Petras I nutarė, kad Rusija turi tapti Europos dalimi, ir jo pasekėjai niekada neatsisakė šio tikslo. <...> St. Peterburgo amžius 1702–1918 m. – tai Rusijos narystės Europoje amžius“.

³⁶ Zernack K. Osteuropa: Eine Einführung in seine Geschichte. München, 1977, s. 61; Conze W. Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, p. 34; Szücs J. Trzy Europy. Lublin, 1995, s. 32–34.

³⁷ Halecki O. The Limits and Divisions of European History. New York, 1950, pp. 105–145.

³⁸ Halecki O. Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe. New York, 1952.

nistinės Rusijos. Vis dėlto „ilgų“ ir „trumpų“ distancijų konceptas leidžia ir šiuo atveju atskirti minėtuosius kraštus ne tik nuo Rusijos, bet ir nuo Balkanų³⁹. Šiam O. Haleckio teiginiui iš esmės buvo pritarta vėlesnėse reikšmingiausiose Europos regionų paieškų koncepcijose.

VIDURIO RYTŲ EUROPA IR LIETUVA

50 metų Europa gyveno pasidalijusi į Vakarų ir Rytų Europą. Ten, kur demokrati- ja – Vakarai, ten, kur komunizmas – Rytai. Tokia buvo politinė realybė. Komunis- tinė sistema žlugo, taigi politinės realijos pasikeitė, tačiau Rytų ir Vakarų Europų priešpriešos koncepcija liko: turtingos ir galias demokratijos tradicijas turinčios šalys yra Vakarai, o visas pokomunistinis pasaulis yra Rytų Europa. Tokiu atveju Rytų Europa yra ne tik Berlynas, Praha, Budapeštas, ne tik Vilnius ir Talinas, ne tik Sankt-Peterburgas ir Maskva, bet ir Vladivostokas. Intuiciškai aišku, kad kažkas tokioje koncepcijoje negerai – negali toks kontinentas būti vienodas. Kitą variantą dar komunistiniais laikais pasiūlė Vengrijos, Čekijos, Lenkijos istoriografai ir poli- tikai, prisiminę akivaizdžiai ideologiškai kryptingą Vidurio Europos konceptą¹⁵ – egzistuoja regionas, kuris, skirtingai negu Rytų Europa, ne pats pasirinko komu- nizmą. Tokio varianto glausčiausią formuluotę išplatino žymus čekų disidentas Milanas Kundera: Vidurio Europa yra atplėšti Vakarai, Viena dūsta Vakarų pasau- lio pakrašty, nes yra praradusi savąjį regioną – Čekiją, Vengriją, Slovakiją, Lenkiją – tai yra Vidurio Europą. Nesunku pastebėti, kad tokia formuluotė tėra kitas Rytų ir Vakarų Europų priešpriešos variantas. Bent jau Lietuvoje ši koncepcija yra tapusi stereotipu, iš kurio kyla naujas – „ėjimo į Europą“ stereotipas. Bet juk vėl kažkas negerai – netgi nėra skirtumo tarp Paryžiaus ir Vilniaus. Nejaugi turim numoti ranka į tokį faktą, kad frankų karalius Chlodvigas krikštijasi 486 m., o Lietuvoje krikščionybė įsigali vos ne po tūkstančio metų, nejaugi 1000 metų nieko nereiškia? Nejaugi Vidurio Europą nuo Vakarų atskyrė tik „geležinė uždanga“, nejaugi per šį tūkstantmetį nebuvo skirtumo tarp Paryžiaus ir Vilniaus, Krokuvos, Budapešto?

Bet kuriuo atveju nūdienos politologai Lietuvą regi visiškai skirtinguose regio- nuose. Amerikiečių politologui S. Huntingtonui Lietuva yra Vakarų dalis, o lenkų istorikui ir politologui B. Cywinskiui – „nerusiškoji“ Rytų Europos dalis. Jau šie pavyzdžiai rodo (kitų kol kas nesvarstome), kad Lietuvos istorinės–regioninės pri- klausomybės problemą reikia svarstyti iš naujo.

³⁹ Jenő Szűcs Balkanus apskritai palieka už svarstymo objekto ribų, nes juose per penkis šimtus metų „sūnyko europietiškos struktūros“ (Szűcs J. *Trzy Europy*. Lublin, 1995, s. 34).

Jei iki X a. Europa egzistavo Karolio Didžiojo imperijos ribose, tai X–XIII a. suiformavo „reiškinys, kurį galima pavadinti Jaunesniąja Europa, Naująja Europa, o galime pavadinti ir Rytų Europa“. Į šalių, išpažįstančių krikščionybę ir savo veiklą grindžiančių Romos teise, šeimą įsijungė Norvegija, Švedija, Danija, Lenkija, Kijevo Rusia, Vengrija, Čekija. Senajai Europai ilgam likus „pagrindine, vyriausiąja, pamatine Europa“, naujos tautos jau vien savo buvimu praturtino jos įvairovę.

Naujosios Europos sampratos skiriasi. Jei pritarsime koncepcijai, kad Vakarų civilizacija (ar Vakarų Europa) gimė ant Vakarų Romos imperijos griuvėsių (ten, kur barbarai, sugriaudami antikinę civilizaciją, perėmė iš jos, anot lietuvių filosofo Arvydo Šliogerio, „substancinį individualizmą“), tai Naujoji Europa yra poantikinė Europa ir prasideda ji į šiaurę nuo Romos imperijos *limes* arba Reino ir Dunojaus⁴⁰. Tačiau K. Zernackas linkęs manyti Vakarų Europos istorijos pamatus glūdint Karolio Didžiojo imperijoje, todėl jam Naujoji Europa – pokarolinginė Europa, o simbolinė riba – Elbė⁴¹. Nemanytume, kad šios koncepcijos esmingai prieštarauja viena kitai – jos tik nužymi Europos vakarietiško bangas. Taigi kažkur tarp Vakarų ir Rytų Europos driekiasi regionas, kurį turi sudaryti visos vėluojančios šalys, nepriskirtinos Vakarų Europai. Zernackas Naująją Europą vadina Rytų Europa, bet tai, kaip minėta, mūsų neįtikino, Werneris Conze – Vidurio Europa, besidriekiančia nuo Reino iki Lietuvos. Vidurio Europa Conzei nėra vientisa – regioną tarp Reino ir Elbės jis vadina Senąja (vokiška) Vidurio Europa arba Vakarų Vidurio Europa (westliches Mitteleuropa), o regioną į rytus nuo Elbės, t.y. Lenkiją, Čekiją, Vengriją ir t.t. – Vidurio Rytų Europa arba rytinė Vidurio Europa (östliches Mitteleuropa). Koncepcija sklandžiai išdėstyta ir įtikinanti⁴². Jei ne terminologinė painiava, atsirandanti verčiant sąvokas iš vienos kalbos į kitą, galima būtų šioje vietoje ir sustoti, akcentuojant, kad „Vidurio Rytų Europa“ (Ostmitteleuropa) – tai ne „Vidurio ir Rytų Europa“, o Rytinė Vidurio Europos dalis (östliches Mitteleuropa). Beje, gal reikėtų apskritai atsisakyti komplikuočių sąvokų. Jei analizuosime viso Europos tūkstantmečio balansą, tai gal teks pripažinti, kad Vokietija vienu istoriniu momentu tapo integraliu civilizaciniu dariniu nuo Triero ir Mainzo iki Marienburgo, Königsbergo ir Klaipėdos (Memelio). Tai gal vokiečių civilizacijos rytinės ribas galima būtų laikyti Vakarų Europos ribomis, o tai, ką W. Conze vadina Rytine Vidurio Europa⁴³, pavadinti tiesiog Vidurio Europa? Tokį teiginį paremtų ir šiandieninis „Vidurio ir Rytų Europos“ sąvokos vartojimas. Pa-

⁴⁰ Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 34.

⁴¹ Zernack K. Osteuropa: Eine Einführung in seine Geschichte. München, 1977, s. 37, 83.

⁴² Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 34.

⁴³ Tarp kitko, Vidurio Rytų Europos ir Vidurio Europos sąvokas W. Conze kai kur vartoja sinonimiškai. Žr.: Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 1–4.

prastai turima galvoje regionas į rytus nuo Vokietijos, bet juk nesakoma – „Vidurio Rytų ir Rytų Europa“. Taigi šiuo atveju Vidurio Rytų Europa savaime yra laikoma Vidurio Europa.

Kur baigiasi Rytų Europa? Palyginkime Lietuvos ir Rusijos istorijas. Pirmiausia į akis krintantis skirtumas – Rusija yra rytietiškosios krikščionybės šalis, o Lietuva tiek pirmą nepavykusį kartą 1251 m., tiek 1387 m. pasirinko katalikišką krikštą. Tiesa, pagoniškoje Lietuvoje, karo su Vokiečių Ordinui izoliuotoje nuo Vakarų Europos, sklido įtakos ir mados iš stačiatikiškų regionų, ypač tų, kuriuos aneksavo LDK: Vilniuje yra cerkvių, kurių statybos ištakos siekia XIV a.; dalis valdančiojo elito priėmė stačiatikišką krikštą; senojoje Lietuvoje paplitęs gudų raštas kildintinas taip pat iš stačiatikių vienuolynų raštijos tradicijų. Tačiau cerkvės Lietuvos kultūros visumos požiūriu – tai tik marginalija, lietuvių stačiatikiai kunigaikščiai – politinio gyvenimo periferija, gudiškasis raštas – tik techninė priemonė. Neįmanoma paneigti teiginio, kad XIII–XIV a. Lietuvoje dominuoja pagonybė, o vėliau – katalikybė, įgijusi valstybinės religijos statusą. Visa tai mokslui nėra nauji dalykai. Kaip tik riba tarp „graiķų“ ir „lotynų“ krikščionišķų konfesijų dažniausiai ir laikoma Rytų Europos riba. Būtent tokią koncepciją išsamiausiai suformulavo W. Conze, tarp kitko, teigęs, kad šios ribos baigė formuotis apie 1400 m.⁴⁴ (aišku, kad pagrindą tokiam teiginiui teikia 1387 m. Lietuvos krikštas). Jo brėžiamos „lotyniškojo pasaulio“ (taigi ir Rytų Europos) ribos – Narva, Kronštadtas (senosios Vengrijos arba Transilvanijos riba šiandieninėje Rumunijoje), Spaletto (Dalmatijos piečiausia riba) – sutampa su jau minėtomis S. Huntingtono brėžiamomis ribomis. Taigi metaforiškai tariant, Rytų Europos skiriamoji riba (bent jau remiantis konfesiniais kriterijais) eina tik truputį toliau į rytus nuo Vilniaus, ten, kur baigiasi etninė ir katalikiška Lietuva. Aišku, lieka didžiulė problema, kaip konfesiniai skirtumai (turint galvoje, kad teologiniu požiūriu ryškiausias skirtumas tarp katalikybės ir stačiatikybės tėra filioque dogma) gali nulemti civilizacinius skirtumus. Turbūt ne tiek šie skirtumai, kiek katalikybės teikiamas atsivėrimas Vakarams leido Lietuvai pergyventi vakarietiškas kultūrinės epochas: gotiką, renesansą ir reformaciją, baroką (tarp kitko, rytinės šių stilių architektūros ribos kartais laikomos regioninėmis ribomis), švietimo epochą ir klasicizmą bei romantizmą. Rusija į šią grandinę įsijungė tikrai nuo Petro I laikų. W. Conze yra pažymėjęs, kad konfesiniai kriterijai nėra vieninteliai: Lietuvos ir Maskvos valstybės bei visuomenės, jo manymu, skiriasi miestų padėtimi ir teisėmis (Lietuvos miestai nuo XIV a. pabaigos pradeda įgyti savivaldos, arba Magdeburgo, teisę) bei valstiečių ūkio pobūdžiu⁴⁵, tačiau šie teiginiai plačiau išdėstyti nebuvo.

⁴⁴ Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 105.

⁴⁵ Ten pat, s. 81.

Tad pradėkime nuo politinių struktūrų. Plačiai žinoma tiesa, kad katalikų bažnyčia visada buvo lyg ir valstybė valstybėje, t. y. savarankiška korporacija su centru Romoje, o stačiatikių bažnyčia – visada buvo prijungta prie valstybės dominavimo struktūrų, todėl būtina aptarti valstybės arba valdymo pobūdį. Anksčiau viduramžiais skirtumai dar nežymūs, juolab kad Lietuva vėlai sukuria valstybę. Jie išryškėja, kai Lietuvoje XV a. pradeda formuotis luominė visuomenė. 1566 m. Lietuvoje galutinai susiformuoja bajoriškojo parlamentarizmo sistema arba luominė monarchija. Rusijos istorijoje tokius procesus surasti sunku, todėl istoriografijoje ilgai buvo bandoma Rusijai pritaikyti absoliutizmo schemą, taip nutrinant skirtumą tarp Vakarų XVII–XVIII a. absoliutizmo ir tūkstantmetės tradicijas turinčių Rytų despotizmų. Visuomenės atstovavimo linkme Rusija pasuko tik XX a. pradžioje, bet ir tos užuomazgos tapo tik istorijos epizodu, nes 1917 m. Rusija grįžo prie naujo despotizmo (šiuo požiūriu Karlo Wittfogelio koncepcija⁴⁶, mūsų įsitikinimu, nėra praradusi mokslinio aktualumo ir mokslinės vertės).

Fundamentaliai skyrėsi ir nuosavybės santykiai. Dar XX a. pradžioje Rusijoje tebeviešpatavo kaimo bendruomenės. 1910 m. pradėtą Stolypino reformą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. Individualius ūkius tesuspėjo suformuoti 10 % valstiečių. Tuo tarpu Lietuva, kaip parodė prof. E. Gudavičiaus tyrinėjimai, jau XII a. pabaigoje perėjo prie viduramžiško individualaus valstiečio ūkio – alodo, atsiradusio frankuose ir nulėmusio visą vėlesnę Vakarų žemės ūkio modelio ir valstietijos formavimosi tradiciją. Valstiečių nuosavybės teisės į žemę procesas yra ne kas kita kaip alodo virtimas ūbu, t. y. individualaus ūkininkavimo valda feodaliname dvare. Ūbo arba individualaus ūkininkavimo Lietuvoje priešpriešą „solidariam ūkininkavimui“ ir periodiškoms žemės perdaloms Europos rytuose yra pateikęs W. Conze⁴⁷. Šio istoriko išvados įėjo į šiuolaikinę Europos valstietijos istorijos sintezę – vokiečių istorikas Werneris Röseneris⁴⁸ teigia, kad visa Europos valstietijos istorija remiasi ūbo principais, į savo analizės lauką jis įtraukia ir Baltijos regioną, taip parodydamas savo subtilų Vakarų ūkininkavimo ribos suvokimą.

Taigi tiek kultūros, tiek valdymo, tiek ūkio srityse tarp Lietuvos ir Rusijos istorijų yra per daug didelių skirtumų, kad būtų galima šias šalis priskirti tam pačiam istoriniam regionui. Jei Lietuva – ne Rytų Europa, tai juo labiau šiam regionui nepriskirtinos Lenkija, Vengrija, Čekija, Slovakija.

Jeigu Lietuva nepriklauso nei Rytų, nei Vakarų Europai, tai neabejodami galėtume pasakyti, kad ji yra Vidurio Europos dalis. Bet klausimas nėra toks lengvas.

⁴⁶ Wittfogel K. Orientalische Despotie: Eine Vergleichende Untersuchung totaler Macht. Köln-Berlin, 1963.

⁴⁷ Conze W. Ostmitteleuropa: Von der Spätantik bis zum 18. Jahrhundert. München, 1992, s. 81.

⁴⁸ Rösener W. Die Bauern in der europäischen Geschichte. München, 1993, s. 34.

XX a. viduryje Čekija, Slovakija, Vengrija, Lenkija buvo komunistinio pasaulio dalis, bet ne komunizmo citadelės dalis. Iš Lietuvos į Sibirą buvo deportuota beveik 200 tūkstančių žmonių (kas 15-tas žmogus). Apskritai Antrojo pasaulinio karo metų palikimas yra dar žiauresnis – žuvo, buvo ištremta arba išblaškyta trečdalis visuomenės (apie 1 mln. žmonių). XIX a. su žiauriausiomis Rusijos represijomis susidūrė tik Lietuva ir dalis Lenkijos, XIX a. antrojoje pusėje iš Lietuvos emigravo trečdalis etninių lietuvių. Vidurio Europa su tokiais iššūkiais nesusidūrė. Net ir viduramžiais lietuviai valstybę sukūrė trimis amžiais vėliau negu Lenkija, krikštijosi, kaip minėta, dar šimtmečiu vėliau ir visi kiti istoriniai procesai dažnai vyko 100–200 metų vėliau. Galėtume sakyti, kad Lietuva yra savarankiškas fenomenas, ypač XIII–XIV a. Ir vis dėlto tūkstantmečio analizė leistų teigti, kad Lietuvos istorija nėra tokia savarankiška, kad reiktų pradėti ieškoti dar vieno istorinio regiono. Lietuva yra labiausiai vėluojanti, labiausiai nualinta Vidurio Europos dalis. Prof. Edvardas Gudavičius Lietuvą yra pavadinęs „trečiojo Europos ešelono vieninteliu nariu“. Jei XI a. Lietuvos judėjimą kartu su Vidurio Europa sutrukdė Rytai, tai iš naujo pakilusi XIII a. Lietuva, skirtingai negu kitos Vidurio Europos šalys, susidūrė su kitokia Vakarų Europa. Ji susidūrė su į kryžiaus karus pakilusiais Vakarais, nebepripažįstančiais teisės pagonims savarankiškai krikštytis. Lietuva – vienintelė iš Vidurio Europos šalių – turėjo atlaikyti XIII–XIV a. kryžiaus karą prie Baltijos. Lietuvos krikštas ir kartu su Lenkija pasiekta pergalė Žalgirio mūšyje sustabdė Vakarų agresiją ir sudarė prielaidas žengimui kartu su Vidurio Europos šalimis. Jau pirmieji krikščioniški Lietuvos valdovai, siekdami įrodyti, kad jie yra „princepses christiani“, patys pradėjo organizuoti kryžiaus žygius prieš totorius, formuodami „antemurale Christianitatis“ ideologiją. Vienas iš jų popiežiui rašys, kad Lietuva yra „ant viso krikščionių pasaulio sienos“ (*in finibus totius Christianitatis*). Tai buvo tik Lietuvos europeizacijos pradžia. Lietuvai XV a. teko atlikti tokį civilizacinį šuolį, su koku neteko susidurti nė vienai Vidurio Europos šaliai. Per šimtmetį tai buvo padaryta. XVI a. Lietuvos visuomenė įsiliejo į Vidurio Europą. Nuosavybės santykiuose susiformavo leno teisė, socialinėje–ūkinėje struktūroje – riterio dvaras (*feodas*) ir baudžiava, politinėje–socialinėje struktūroje – bajorų luomas ir luominė monarchija, miestų ūkyje – cechai, ideologijoje – labai mažai vėlavusi reformacija ir kontrreformacija, edukacijoje – švietimo sistema su katedrinėmis mokyklomis bei jų triviumu, kolegijomis ir universitetu. Bent jau visuomenės elito tarpe įsigali krikščioniškasis mentalitetas, susiformuoja bajorų tauta su istorine savimone ir tautine kronika, Lietuvoje pradedamos rašyti knygos (1499 m.), imama jas spausdinti, atsiranda lietuviška knyga (1547 m. – emigracijoje Prūsijoje, 1595 m. – pačioje LDK). Visi šie procesai leidžia teigti, kad Lietuva, davusi Vidurio Europą apjungusią Jogailaičių dinastiją, tapo lygiaverte (šalia Vengrijos, Čekijos ir Len-

kijos) Jogailaičių Europos dalimi. Nuslopus čekų tautiniam pasipriešinimui prieš vokiečius ir Prahai vis labiau virstant Vakarų Europos miestu, po 1526 m. Mohačo tragedijos žlugus Vengrijos valstybei, Vidurio Europos lydere liko Lenkija. Tačiau šalia tikros to meto Vidurio Europos sostinės Krokuvos liko tik dar viena sostinė – Vilnius. Dar turės praeiti 200 metų, kol Vidurio Europą pasidalys Austrija, Prūsija ir Rusija. Tačiau liko Vidurio Europos palikimas, išsiliejęs tautiniais vengrų, čekų, slovākų, lenkų, lietuvių sąjūdžiais, atvedusiais prie nepriklausomų valstybių susikūrimo XX a. pirmoje pusėje. Likimo bendrumo simbolis: į galingus Vidurio Europos pasipriešinimo judėjimus – 1956 m. revoliuciją Vengrijoje, į 1968 m. „Prahos pavasarį“ – Lietuva solidarčiai reagavo 1972 m. Kauno įvykiais, nors savo mastu žymiai kuklesniais, bet taip pat nukreiptais prieš komunizmo sistemą.

Grįžkime prie W. Conzės ir S. Huntingtono. Būtent jo koncepcija tiksliausiai apibrėžia Vidurio Europos rytinę liniją: Slovėnija, Kroatija, dalis Rumunijos – Transilvanija, Vengrija, Vakarų Ukraina, Vakarų Baltarusija, Lietuva, Latvija, Estija. Abejodami dėl Latvijos ir Estijos, visada buvusių arčiau Šiaurės Europos, drąsiai pridurdami Lenkiją, Slovakiją ir Čekiją, susidarome išsamų Vidurio Europos vaizdą.

Vidurio Rytų Europos rytinės ribos problema ir LDK

Tačiau tada iškyla Vidurio Europos rytinės ribos problema arba Lietuvos rytinių ribų problema. Kitaip tariant, susidaro LDK santykio su Vidurio Europa problema. Kaip matėme W. Conze ir S. Huntingtonas Vidurio Europos ribą bėžia per LDK vidurį. Tai nėra vienintelė dominuojanti pozicija. Pavyzdžiui, L. R. Johnson palieka erdvę svarstymams⁴⁹. Bene vienintelis Leszekas Moczulskis suabejojo S. Huntingtono (nuo XV a. iki šių dienų nepasikeitusia ir tik pagal konfesinius kriterijus brėžiama) Europos civilizacijos rytine riba. Atgaivindamas ir plėtodamas F. Koneczny ir O. Haleckio civilizacines teorijas, šią ribą istorijos bėgyje jis laiko kintančia, ir, tai labai svarbu, įtraukia visą LDK (ir vėlesnę ATR) į Europos civilizacinę erdvę. Net XIX a., matydamas esminius skirtumus tarp Rusijos ir Europos civilizacijų, jis brėžia tarp jų ribas, iš esmės sutampančias su buvusios Lenki-

⁴⁹ Lonnie R. Johnson: „The „maximum“ historical borders of this region date back to around 1500 and correspond to the Holy Roman Empire of the German Nation, the southern and eastern frontiers of the Kingdom of Hungary, and the eastern frontier of Poland–Lithuania. Central Europe is a dynamic historical concept, not a static spatial one, therefore its frontiers have shifted throughout the ages. For example, Lithuania, a fair share of Belaruss, and western Ukraine are in Eastern Europe today, but they were in Central Europe 250 years ago because they then were parts of Poland“ (*Johnson L. R. Central Europe: Enemies, Neighbours, Friends. Oxford, 1996, p. 4*).

jos-Lietuvos valstybės rytine siena⁵⁰ – tai vakarinė „miro“ (kolektyvinės valstiečių žemės nuosavybės) riba, tai rytinė amatininkystės ir europinės darbininkijos formavimosi riba, tai rytinė europietiškos švietimo sistemos riba. Tačiau lieka neatsakyta į klausimus, kuriuos būtina kelti ligšioliniams istoriniams tyrimams. Žinome, kad XVII–XVIII a. vakarietiškoji lotyniškoji kultūra ir baroko architektūra buvo pasiekusi Dnieprą, Mogiliavą ir Mstislavlį. Tas ribas pasiekė ir edukacinė sistema, ir bajorų pavietų savivalda, ir miestų Magdeburgo teisė, ir žydų bei vokiečių kolonizacija. Visa tai apėmė stačiatikiškos kilmės regioną, dabar didžiąja dalimi virtusį unitiniu graikų katalikų regionu. Reikėtų kelti klausimą, ar šis unitinis regionas yra integralus Vidurio Europai, ar yra tik tarpinė zona? Tačiau visų pirma reikėtų atsakyti į klausimą, ar individualaus (alodo, feodo) ir bendruomeninio (miro) ūkininkavimo riba, taip pat ir individualios nuosavybės paplitimas, sutampa su Vidurio Europos rytine riba?

Visa tai leistų teigti, kad S. Huntingtono ir W. Conze koncepcija, apimanti tik paskutiniuosius du šimtmečius ir brėžianti ribą tarp lotyniškojo ir graikiškojo LDK regionų, turi būti iš esmės persvarstyta.

IŠVADOS

1. LDK istorinė erdvė šiandien aktualizuojasi tiek Rusijos, tiek Vakarų geopolitiniuose diskursuose.
2. Jerzy Giedroyc'o ULB (Ukraina, Lietuva, Baltarusija) regiono koncepcija turi aiškią kultūrinę dimensiją, kuri atveria kelią svarstymams apie šio regiono istorinį tapatumą su LDK.
3. Europos gimimą apibrėžus Antika, bizantinė kultūrinė tradicija ir Rusija taip pat laikytinos Europos dalimi – Rytų Europa.
4. Lietuvą priskyrus Vidurio Rytų Europai išlieka rytinio – unitinio LDK regiono bei Vidurio Rytų Europos rytinių ribų problema.

⁵⁰ Moczulski L. Geopolityka: potęga w czasie i przetrzeni. Warszawa, 1999, s. 276, 293, 303.